

Millî İktisat Bankası

Millî İktisat Bankası, Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki hükümetinin teşvik ve desteğiyle kurulan millî bankalardandır. Merkezi İstanbul olacak bankanın teşkil edilmesi yolundaki ilk adım, Kara Kemal'in önderliğinde İstanbul'un iaşesini temin etmek maksadıyla kurulan şirketlerden; Millî Mahsulat Şirketi Müdürü Said, Millî Kantariye Şirketi Müdürü Bekir ve Millî Ekmekçi Şirketi Müdürü İzzet Beylerin ruhsat talep etmeleriyle atıldı. Kurucuların gönderdiği ruhsat talebi ve banka yönetmeliği Ticaret ve Ziraat Bakanlığı tarafından 29 Kasım 1917'da bakanlar kuruluna gönderildi. 29 Ocak 1918'de bakanlar kurulu ve meclisi vükela kararıyla, bankanın kurulmasına bir engel olmadığına karar verildi. Böylece bankanın kurulması için gerekli ruhsat alındı. Akabinde 30 Ocak 1918'de verilen padişah izninin uygulanmasında ticaret ve ziraat bakanı görevlendirildi. 25 sene boyunca bankacılık işlemlerini yerine getirecek kurum, 20 Nisan 1918'de kesin olarak kuruldu.

Esasında bankanın temeli, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki iaşe meselesinden kazanılan paradan Kara Kemal'in, İttihat ve Terakki kongresinde, taksim edilmesi mümkün olmayan cüzi bir miktarla ne yapılması gerektiğini tartışmaya açmasına dayanmaktaydı. Kimileri üniversite yapılınsın derken, kimileri de farklı şeyler önerdi. Nitekim mütalaa sonucunda Kara Kemal, savaştan sonra birçok esnafın ortaya çıkacağını, mevcut iktisadi durumun böyle kalmayacağını, dolayısıyla bu paradan bir vakıf kurulması düşüncesini ortaya attı. Böylece Millî İktisat Bankası kuruldu ve bu banka sayesinde esnafa yardım edilmesini ön gören bir vakıfname yapıldı. Bankanın sermayesinin 400.000 lirası bu şekilde temin edilirken geri kalanın bir kısmı da İstanbul Belediyesi'nden avans olarak temin edildi. Kara Kemal, mevzu bahis vakfa mütevellî heyeti olarak Memduh Şevket Bey, Vehbi Bey, Ethem Bey, Tevfik Bey, Hüsnü Bey ve Tesanüdcü Hüseyin Bey'i seçti. Bankanın vakıf parasıyla kurulması, diğer millî bankalara nazaran kurucularının sayısının daha az kişiden oluşmasına neden oldu. Buradan hareketle Millî İktisat Bankası'nın tamamen İttihatçıların kontrolünde olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim İttihat ve Terakki iktidarının sonlanmasından hemen sonra bankaya yapılan tahkikatlar da bunu desteklemektedir.

Nihayetinde banka 1.500.000 Osmanlı lirasıyla, Osmanlı İtibarı Millî Bankası'nın 4.000.000'lik sermayesinden sonra en yüksek sermayeye sahip millî bankaydı. Bu tutar, 60.000 hisse senedine bölündü ve bir hisse bedeli 25 lira olarak belirlendi. Söz konusu hisse bedeli, diğer millî bankalarla kıyaslandığında oldukça yüksekti. Bu durum bankaya hissedar olacak kesimi sınırlı tutmak için yapılmış olmalıdır.

Bankanın kesin olarak kurulmuş sayılması ve işlemlerine başlayabilmesi için sermayesinin tamamının imza olması yani hissedar kaydedilmesi ve sermayenin %10'unun nakit olarak banka kasasında bulunması gerekliydi. Osmanlı Anonim Şirketleri yönetmeliğinde bütün bankalar için geçerli olan bu şart, Millî İktisat Bankası'nın kurulmuş sayılmasında bir sıkıntıya neden olmadı. Zira bankanın 1.500.000 liralık sermayesinin 400.000'i nakit olarak vakıftan sağlandı.

Banka, Birinci Dünya Savaşı sırasında, dâhili ticaretin Türk unsurunun eline geçmesini sağlamak amacıyla kurulan millî şirketlerin, bankacılık faaliyetlerini yerine getirmek üzere kuruldu. Nitekim Kara Kemal'in önderliğinde Birinci Dünya Savaşı sırasında, 28 Haziran 1915'te, İstanbul'un iaşesinin karşılanması meselesinde kurulan ilk şirketlerden olan Anadolu Millî Mahsulat Şirketi'nin 1926'ya kadar olan maddi ihtiyacını Osmanlı İtibarı Millî Bankası ile Millî İktisat Bankası krediler yoluyla karşıladı. Bu minvalde şirketin, Mili İktisat Bankası'na söz konusu tarih itibarıyla 30-35.000 lira kredi borcu vardı.

Aslında Millî İktisat Bankası'nın kuruluş gayesi, Türkçülük ideolojisinin millî bankacılık alanına yansımalarının en net

haliydi. Bu doğrultuda yapmış olduğu işlemler; faizli faizsiz ve vadeli vadesiz emanetleri kabul etmek, muhtelif mahaller arasında nakit naklini gerçekleştirmek, kasa ve tahsilat açmak, kambiyo işlemleri yapmak, cari hesap açmak, teminat karşılığında borç para vermek ve hisse senedi alıp satmaktı. Özetle, memleketi iktisadi açıdan kalkındırarak teşebbüslere girişmek ve böyle kuruluşlara teminata bulunmaktı. Ayrıca gerektiğinde yurt içi ve yurt dışında banka şubeleri açabilir ve her şube açılışında Ticaret Bakanlığına bilgi verilirdi. Fakat bankanın açılmış bir şubesine rastlanmadı.

Bankanın kuruluş itibarıyla ilk personelleri, Genel Müdür Ali Rıza Bey, Muhaberat Müdürleri Şükrü ve Şefik Beyler, Muamelat Müdürü Cebeciyan Efendi, Baş Veznedar Muzaffer Bey'den oluşmaktaydı. Bankanın kuruluş amacı ve millî kimliğine göre Cebeciyan Efendi'nin bankada görevli olması tuhaf kaçsa da dönem itibarıyla Osmanlı Devleti'nde bankacılık alanındaki tecrübeli personel sıkıntısı bunun temel nedeniydi. Dolayısıyla aynı durum diğer millî bankalarda da söz konusu olup, yabancı teknik elemanlara ilave olarak gayrimüslim unsurlar da millî bankalarda bulunmaktaydı. İlk yönetim kurulu başkanı ise Reşat Fuat Bey, başkan yardımcısı İttihat ve Terakki'nin maliyecisi Cavit Bey, kurul üyeleri Hüseyin Münir, Selahaddin, Sabri ve Kazım Beylerden müteşekkildi. Kurulda yer alabilmek için üyelerin her birinin, bankanın 20 hisse senedine sahip olması şartı aranırdı. Yönetim kurulu başkanı ve üyelerden Ethem Bey, bu miktarın 30'a çıkarılmasını önermesine karşılık, 40 hisse senedinin ve toplamının 1000 lira değerinde olmasına çoğunluğun oyu ile karar verildi. Böylece bir hissedarın banka yönetiminde alınan kararlarda etkin olabilmesinde, hissedarların mevcut şartı sağlaması ve yönetim kurulunda bulunması esas kabul edildi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin yenilgiyle çıkması, İttihat ve Terakki iktidarının sonunu getirmekle birlikte, cemiyetin icraatlarının da eleştirilmesine neden oldu. Damat Ferit Paşa hükümeti ve İtilaf kuvvetleri, İkinci Meşrutiyet döneminde kurulan birçok millî banka ve şirket hakkında soruşturma başlattı. Sermayesinin büyük kısmı nakit vakfiyeden oluşan Millî İktisat Bankası da bunlar arasındaydı. Bu yüzden bankanın idare şekliyle ilgili 15 Temmuz 1919'da bir kararname yayınlandı. Kararnamenin yürütülmesi hususunda Ticaret ve Ziraat Bakanlığı tarafından iletildiğine göre, bankanın vakıf hukukuyla ilgisi olduğu için hazine-yi evkafça mütalaası gerekmektedir. Akabinde 21 Ağustos 1920'de bankanın yönetim kurulu üyeliklerine ve hesap müfettişliklerine, bankanın tesisinde etkin olan vakıf üyeleri dışındaki, kişilerin seçilmesi yönünde karar alındı. Tahkikatlardaki asıl gaye, İttihatçıların banka üzerindeki kontrolüne son vererek maddi kaynaklarını sınırlandırmaktı. Nitekim bir sonrakiaşamada bankanın nakitlerine el koyuldu. Evkaf Bakanlığı'nın, bunlara vakıf nakitleri kategorisinde muamele edilmesi konusundaki teklifi, 13 Eylül 1922'de kabul edildi. Ancak Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması, Osmanlı Devleti'nin tarihe karışması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla bu süreç yarım kaldı. Böylece banka hakkında alınan tüm kararlar hükümsüz kaldı ve tasfiye süreci tamamlanamadı. Bununla beraber banka, yeniden İttihatçıların kontrolüne girdi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında faaliyetlerine devam etti.

Ancak bu durum, Mustafa Kemal Atatürk'ün 7 Mayıs 1926'da çıktığı Türkiye gezisi sırasında yapılması planlanan suikast girişiminin ortaya çıkmasıyla değişti. Olayın hemen ardından İsmet Paşa'nın direktifleriyle Ankara İstiklal Mahkemesi 18 Haziran'da İzmir'e geldi ve 26 Haziran'da yargılamalara başladı. Mahkeme, başta İttihatçılardan pek çok kişi olmakla birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarını da tutukladı. Mahkemede, suikastta İttihat ve Terakki liderlerinin parmağının olduğu düşüncesi hakimdi. Tutuklu listesinde bulunan Kara Kemal'in firari durumda bulunması, kuruluşunda önemli rol oynadığı Millî İktisat Bankası ve çalışanları hakkında soruşturmaların başlamasına neden oldu. Böylece İttihatçıların kontrolü altında olan bankanın tasfiye işlemleri 1926'da bir kez daha başlamış oldu. Bu sırada banka yönetim kurulunda Tantavizade İzzet, Mithat, Ahmet Hamdi ve Hüsnü Beyler bulunmaktaydı.

Bunlardan Mithat, Hüsnü ve Tantavizade Ankara İstiklal Mahkemesi'nin sorgusundaydı. Veznedar Ali Rıza Bey de ilerleyen süreçte İstiklal Mahkemesi'nce sorguya çağrıldı.

Soruşturmalar Türk basını tarafından yakından takip edildi. Mevzu bahis banka diğer millî kuruluşlarla birlikte basında, *"Kara Kemal'in şirketleri"* olarak nitelendirildi. İlaveten banka, Kara Kemal'in *"belediyenin parasıyla tesis ettiği bir banka olarak"* 21 Ağustos 1926'da Milliyet gazetesinde ele alındı. Dolayısıyla bankanın tasfiyesi meselesi, kamuoyunda İzmir suikastının bir neticesi şeklinde yorumlandı.

Bankanın, soruşturmanın başlarında işlemlerine kısıtlı da olsa devam etmesine izin verildi. Sadece vadesi gelmiş bonoları makbuz karşılığında tahsis edebilir ve yalnızca cari hesapsahiplerine ödeme yapabiliyordu. Ayrıca bu işlemlerden kazanılan para nispetinde itibar işlemi gerçekleştirilirdi. 1 Eylül 1926 itibarıyla, kötü idare ve diğer durumlardan dolayı tasfiye edileceğinden banka geçici olarak kapatıldı. Bu esnada Ticaret, Maliye ve İçişleri Bakanlıkları ve Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesi'nden tayin edilecek kişilerden oluşan bir komisyon bankanın idaresini ve işlerini tetkik etti.

Söz konusu komisyonun başkanlığına, Mülkiye Heyet-i Teftişine Reisi Mustafa Arif Bey getirildi. Diğer üyeler ise Maliye Müfettişlerinden Feyzi, Evkaf Müdürü Hakkı, Müessesat-ı Vakfiye Müdürü Hamdi ve Ticaret Bakanlığı Yerli Şirketler Komiseri Said Rıza Bey'den ibaretti. Komisyon 2 Eylül 1926'da Millî İktisat Bankası'nda bir araya geldi. Bu sırada bankanın kasaları bir buçuk aydan beri kapalı olup, işlem yapılmamaktaydı. Toplantıdan bir gün sonra, bankanın hesapları komisyonca incelenmek üzere talep edildi. Ayrıca kasa anahtarlarının henüz iade edilmemesinden dolayı, banka müdüriyetinden anahtarlar da istendi. Bu sırada banka kapalı olduğu için vadesi geçmiş alacak senetlerinin tahsiline, vadesiz mevduat sahibine ödemede bulunulması mümkün olmadığından bankanın ve alakadar alacaklıya menfaatinin karşılığını temin ve telif etmek gibi süreçleri yönetecek bir heyet oluşturuldu. Bu heyet İstanbul Ticaret ve Evkaf Müdüriyeti ile bankadan görevlendirilecek birer memurdan ibaretti. Belirtilen tarih itibarıyla bankada çalışan dört kişinin ismi ise şu şekildedir; muhasebe memuru Kemal, ikinci veznedar Rıza, ticari haberleşme memuru Seyfettin ve işlem memuru Şahiniyanidi. Dolayısıyla bahsi geçen heyette bu dört kişiden biri olacaktı. Banka kasalarının bu heyet huzurunda açılması, akşamları da yine heyet üyelerinin mühürleriyle kapatılması uygun görüldü. Böylece işlemlerin bu şekilde sekteye uğramadan devamı amaçlandı. Bankanın üç kasasından biri işlem bürosunda bulunurken diğer ikisi yönetim kurulu toplantı odasında olup mühürlü vaziyetteydi.

Takip eden günlerde, bankaya ait olan para, mal ve eşyaların İstanbul Belediyesi'ne devredilmesi, İçişleri Bakanlığı tarafından 7 Eylül 1926'da teklif edildi. Ancak Başbakanlık bunun için bir kanun çıkarılmasını uygun bularak, İçişleri Bakanlığı'nı bu anlamda görevlendirdi. Sonunda 19 Eylül 1926'daki bakanlar kurulu toplantısında, bankanın tasfiye işlemlerine başlanması kararlaştırıldı. Söz konusu sürecin takip edilmesinde ve sonuçlandırılmasında Ticaret Bakanlığı görevli kılındı. Ancak bankanın tasfiye edilmesi meselesi uzun zaman aldı. 1934 yılında bankanın tasfiyesi sırasında, kasasında bulunan 37.000 liranın ortadan kaybolduğu basında yer aldı. Bu kaybın sorumlusunun ise tasfiye göreviyle ilgilenen Esnaf Bankası olduğu malumatına erişildi. Kayıp para meselesinin nasıl sonuçlandığı bilinmese de bankanın tasfiye işlemlerinin 1926 yılında İzmir Suikastı sonrasında başladığını ve 1934'e kadar devam ettiğini söylemek mümkündür.

Ayşegül CAN

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA.BEO.4504/337772.

BOA.BEO.4663/349694.

BOA.BEO.4665/349839.

BOA.DH.İ.UM.EK.58/31.

BOA.İ.DUİT.125/20.

BOA.MV.249/19.

BOA.MV.256/127.

BOA.ŞD.1261/9.

BOA.ŞD.1272/30.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA.30.18.1.1.20.59/19.

BCA.30.10.0.0.125.889/7.

Sürelî Yayınlar

“Kara Kemal’in Tesis Ettiği Şirketlerde Çalışanların Muhakemesi”, **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1926, S.817, s.1.

“Kara Kemal’in Şirketleri”, **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1926, S.831, s.1,3.

“Kara Kemal’in Şirketleri”, **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1926, S.833, s.3.

“İttihat ve Terakki Katib-i Mesullerinden ve Kara Kemal’in Gözde Adamlarından Vehbi İstiklal Mahkemesi Huzurunda Sey’iatının Hesabını Veriyor”, **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1926, S.1850, s.4.

“Esnaf Bankası”, **Hakimiyeti Milliye**, 19 Nisan 1934, S.4574, s.3.

“Bankanın Vaziyeti”, **Milliyet**, 21 Ağustos 1926, S.186, s.3.

Kitaplar

AKYILDIZ, Ali, **Anka’nın Sonbaharı Osmanlı’da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, **İktisat Tarihi Yazıları**, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara 1997.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, Çev: Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.

Tezler

CAN, Ayşegül, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Millî Bankacılık Faaliyetleri (1908-1918)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2021.

03/12/2022 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-iktisat-bankasi/?pdf=4840> adresinden erişilmiştir